

М. М. Козяр

доктор педагогічних наук, професор,
заслужений працівник освіти України,
член-кореспондент Національної академії педагогічних наук України,
професор кафедри практичної психології та педагогіки
Львівського університету безпеки життєдіяльності

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ІНТЕГРАТИВНОГО ПІДРУЧНИКА З ЕКСТРЕМАЛЬНОЇ ПРОФЕСІЙНОЇ ПЕДАГОГІКИ

У статті обґрунтовано теоретичні основи інтегративного підручника з екстремальної професійної педагогіки для підготовки фахівців із надзвичайних ситуацій. Доведена актуальність проблеми розробки інтегративного підручника з екстремальної професійної педагогіки як базової дисципліни для майбутніх фахівців із надзвичайних ситуацій, оскільки заклади відповідного профілю послуговуються переважно підручниками екстремальної психології та екстремальної психопедагогіки, що не відповідає запитам саме педагогічної науки. Встановлено суперечливі підходи до терміна «екстремальна педагогіка», оскільки її часто розуміють як педагогіку поведінки викладача чи учителя в екстремальних ситуаціях. Тому ми акцентуємо на тому, що уточнення терміна «екстремальна професійна педагогіка» окреслює новий напрям педагогічної науки, що забезпечує професійну підготовку фахівців з екстремальних ситуацій. Означений термін еживається й описується вперше. Визначено основні підходи до створення інтегративного підручника (інтегративний, структурний, системний, діяльнісний, проблемний, інформаційний, гуманістичний та особистісно орієнтований). Обґрунтовано теоретичні засади розробки інтегративного підручника з екстремальної професійної педагогіки для закладів вищої освіти: концептуально інтегративний підручник становить динамічну систему, що має складні структуру й причинно-наслідкові зв'язки між складниками і становить процес і результат цілеспрямованої науково-методичної діяльності. Такий підручник слугує найповнішим джерелом інформації з екстремальної професійної педагогіки і вміщує весь програмний матеріал. Ключовими функціями інтегративного підручника є інформаційна, розвивальна, комунікативна, мотиваційна, орієнтаційна, систематизувальна, формувальна, трансформаційна, виховна, управлінська, організаційна, самонавчання, функція контролю, інструктивна тощо. Варіативність інтегративного підручника передбачає враховування реальної нерівності початкової підготовки, здібностей, інтелектуального потенціалу та пізнавальних інтересів курсантів та студентів. Підручник з екстремальної професійної педагогіки характерний певними особливостями й функціями, однак основне його функціональне призначення – сформувати у студентів навички і вміння, які студенти мають здобути завдяки екстремальній педагогіці як основному об'єкту вивчення.

Ключові слова: професійна педагогіка, екстремальна підготовка, екстремальна професійна педагогіка, підручник, концепція, інтеграція, інтегративний підручник, заклад вищої освіти, теоретичні основи.

Постановка проблеми. Нині надзвичайно актуальна проблема розробки інтегративного підручника екстремальної професійної педагогіки як базової дисципліни для майбутніх спеціалістів цивільного захисту. Адже заклади переважно послуговуються підручниками екстремальної психології, екстремальної психопедагогіки, що не відповідає вимогам та запитам педагогічної науки, теперішнім уявленням щодо професійно-педагогічної підготовки, а це не найкраще позначається на якості підготовки фахівців. У педагогічному параметрі фахова підготовка до діяльності за екстремальних умов слугує професійно-екстремальним педагогічним процесом, що інтегрує навчання, виховання й розвиток. Водночас фахову підготовку до діяльності та окреслених умов розглядають як цілісну педагогічну систему з низкою взаємопов'язаних за метою, завданнями й змістом підсистем.

Для фахової діяльності спеціалістів із надзвичайних ситуацій притаманне стале високе робоче екстремальне навантаження, а саме: фізичне, розумове, психофізіологічне і психічне. У такому робочому екстремальному навантаженні виокремлюють змістові, інформаційні, організаційні та оперативно-дієві елементи як стресогенні чинники для фахівців із НС, які іноді спричиняють потужні психологічні реакції, що позначаються на зміні поведінки та алгоритмі діяльності. Фахівці зазвичай здійснюють професійно-екстремальну діяльність у середовищі з певною сукупністю психотравмувальних факторів і небезпеки для життя як власне фахівця, так і довколишніх. Її труднощі й небезпечність показує рівень екстремальності. Екстремальністю вважають рівень загрози всіх чинників надзвичайної ситуації життю фахівця. З огляду на це й для організації діяльності фахів-

ців та їхньої фахової підготовки до діяльності за екстремальних умов надзвичайні ситуації варто умовно поділити на п'ять категорій залежно від їхньої можливої небезпеки для життя.

Вивчення екстремальної професійної педагогіки – комплексний процес, що вимагає від студента володіти різними видами та рівнями знань, тому зміст навчальних матеріалів має бути збалансованим, відтворювати складність завдання, водночас забезпечуючи його засвоєння. Основна стадія підготовки підручника – вироблення та усвідомлення його чіткої наукової концепції, найефективнішої та найдоцільнішої його структури.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

У дослідженні ми ґрунтувалися на наукових працях з організації навчального матеріалу в підручнику екстремальної педагогіки [1], питаннях інтеграції в освітньому процесі [2; 3] та ін. Структурний метод у формуванні змісту інтегративного підручника для вищої школи розглядала І. Ключковська [4]. Концептуальні засади підручника педагогіки вищої школи у ЗВО непедагогічного профілю активно досліджено у працях В. Ортинського та Ю. Козловського [5; 2]. Екстремально-професійну підготовку до діяльності в надзвичайних ситуаціях розглядав автор [6]. Однак проблема статусу екстремальної професійної педагогіки та відповідного підручника до сих пір залишається недослідженою.

Мета статті. Головною метою статті є визначення теоретичних основ розробки інтегративного підручника з екстремальної професійної педагогіки для студентів закладів вищої освіти.

Виклад основного матеріалу. Концепція з точними і зваженими відповідями щодо специфіки підручника дає змогу не лише прогнозувати його якість, а й ефективно виконувати наступні етапи процесу створення і вдосконалення навчального видання, перевіряючи й послуговуючись ним на практиці. Вкрай важлива наявність єдиної концепції для створення підручника поряд із навчальними і методичними посібниками.

Підручник слугує соціально-історичною категорією, позаяк зміст освіти визначає певний соціально-історичний етап розвитку суспільства. Підручник є навчальною книгою з доступним поданням змісту конкретного курсу навчання. У виданні визначено види й методи діяльності студентів, спрямовані на досягнення мети й виконання навчальних завдань, а також узгоджені з вимогами програми для студентів заданого курсу. Утворюючи складник навчально-методичного комплексу, сучасний підручник, якщо в нього правильна методична побудова змісту у співвідношенні його складників (текст, ілюстрації, методичний апарат тощо) стає новою системною властивістю, формуючи систему. Підручник як засіб керування навчальною діяльністю студен-

тів і спрямовувальний інструмент роботи викладача якнайповніше відтворює ключові концептуальні принципи прийнятої системи навчання, ґрунтуючись на апробованих у практиці закладу вищої освіти методологічних засадах, забезпечує цілеспрямоване й водночас гнучке керування навчальним процесом.

Інтегративний підручник із-поміж основних видів навчальних засобів – книга із систематично викладеними основами знань з екстремальної професійної педагогіки на новітньому рівні науково-технічних досягнень, що враховує зв'язки його змісту з іншими навчальними предметами, ґрунтуючись на інтегративних підходах до навчання. Окрім того, інтегративний підручник також трактує як інформаційну, полімодальну й полікультурну модель сучасної системи освіти [3]. Основне завдання інтегративного підручника – систематизувати знання суміжних наук, корелюючи здобутки наук та культурних явищ.

Екстремальна підготовка продовжує спеціальну й фахово-психологічну підготовку, а також орієнтована на гарантування безпеки за екстремальних умов. Теперішнє життя і трудова діяльність людей – з кожним днем дедалі екстремальніші, зі складними проблемами і труднощами. Надзвичайно небезпечною для людини є робота у важких, екстремальних, надзвичайних умовах. Позаяк через брак спеціальної (екстремальної) підготовленості до них не уникнути психологічних навантажень (стрес, психічне напруження, зрив психічної діяльності), негативних емоцій і станів (тривога, страх, боязнь, нерішучість, паніка, істерика, заціпеніння тощо), які зазвичай дуже погіршують якість навіть професійних дій.

Загальновідомо, що екстремальність є об'єктивно-суб'єктивним феноменом. Абсолютно однакову обстановку одна людина може сприймати як нестерпну, друга – як складну, третя – як нормальну, четверта – як легку. Спостерігаються часті випадки й уявних екстремальних ситуацій («у страху очі великі»). Ключова роль тут відводиться особистісній екстремально-психологічній підготовленості: що менше особа підготовлена, то важче саме їй. Люди з належною підготовкою за екстремальних ситуацій навіть відчувають внутрішні піднесення, азарт, зібраність, а отже, покращують ефективність власних дій.

Екстремальна підготовка охоплює екстремальну підготовленість загалом (усвідомлення власне екстремальності, її впливу на людину, потреби й методи особистісної підготовки), спеціальну екстремальну підготовленість (до чітко визначених екстремальних ситуацій і дій), екстремальну вихованість (готовність до ймовірних труднощів, упевненість у собі, витримку, стійкість, оптимізм навіть за тимчасових невдач), екстремальну навченість (відповідні знання, навички,

вміння і натренованість у виконанні звичайних дій за екстремальних умов), екстремальну розвиненість (риса, талант).

Враховуючи «психологічні труднощі і структуру екстремальної підготовленості, розроблена і апробована зараз особлива педагогічна система екстремальної підготовки (спеціальні педагогічні принципи екстремальної підготовки, що відповідають їм організація, методика, забезпечення), що знайшла віддзеркалення в новому напрямі педагогіки, – екстремальній психопедагогіці» [7, с. 347]. Варто наголосити на максимальній практичності методики такої підготовки, адже відбувається наочне моделювання умов на заняттях, у край наближених до екстремальних, щоб учні мали змогу побачити, відчути, пережити події, максимально схожі з реальними екстремальними ситуаціями.

Основна складова частина підручника з екстремальної професійної педагогіки – методи діяльності, що дають змогу сформувати у студентів практичні навички та вміння в різних сферах мовлення, передусім засобами системи вправ як основними засобами досягнення бажаного.

Параметри підручника – це його зміст і структура, внутрішня й зовнішня. Зміст навчання за внутрішньою структурою – вирішальний чинник керування процесом засвоєння, зміцнення та поглиблення знань студентів, важливий для пояснення питань контролю за здобутими знаннями відносно підручників.

Зміст підручника екстремальної професійної педагогіки утворюють такі види інформації:

Структура слугує будовою і внутрішньою формою організації системи як єдності стійких взаємозв'язків та їхніх законів поміж її елементами. З іншого боку, структура є способом стійких поєднань та взаємовпливу елементів таких цілісних систем [8, с. 16]. Становлячи нерозривну внутрішню цілісність, зміст і структура все-таки не тотожні, адже один і той самий зміст може входити до різних структур, а може бути й зовсім безструктурним або утворювати лише зовнішню структуру систему, яку визначають винятково зовнішні ознаки (це буває зрідка).

Логічна структура навчального матеріалу слугує системою внутрішніх зв'язків поміж поняттями та судженнями, які входять до аналізованої частки навчального матеріалу [8, с. 22–23]. Такий підхід зумовлений системно-структурним методом і дозволяє моделювання структури підручника засобами метамови. Внутрішня структура підручника складається з прагматичних характеристик прямої педагогічної комунікації. Сюди можна зарахувати концепцію, яка визначається ієрархією мети, завдань та принципів реалізації навчального процесу.

Зовнішньою структурою підручників слугують специфіка матеріальних носіїв та одиниці

змістовного матеріалу, їхні комбінація й взаєморозміщення відповідно до рубрикації, зовнішньої організації занять, зовнішні зв'язки з іншими складниками навчально-методичного забезпечення, періодичне оновлення параметрів підручника, яке забезпечує гнучкість його методичної моделі, відкритість зовнішньої структури тощо.

Посібник керуючого типу, окрім відповідного структурованого змісту навчального матеріалу, містить довідкову інформацію, доповнений контрольними завданнями для перевірки засвоєння знань і вмінь, методичними рекомендаціями для опрацювання тексту навчального матеріалу тощо [9].

Навчально-методичний комплекс слугує системою дидактичних засобів навчання з конкретної дисципліни (за провідної ролі підручника), створеної для якнайповнішого виконання сформульованих програмою з цієї дисципліни виховних і освітніх завдань, і вміщує, крім навчальної складової частини, комплекс тематично схожих посібників для вчителя. Основа інтегрованого комп'ютерного підручника – поєднання функцій різних навчальних видань (посібник, популярна навчальна література, навчальний словник, збірник задач та вправ тощо), органічно взаємопов'язаних і спрямованих на виконання загальних та спеціальних освітніх завдань.

Система підручника діє в реальній сфері навчального процесу і становить його підсистему. Для дослідження великих систем вводять категорію «інтегральний вплив» – однотипний вплив певного керуючого апарату на всі чи бодай на деякі елементи великої системи, аби зменшити її ентропію. Створення й функціонування інтегративного підручника неможливі без інтегральних впливів, адже власне механізми інтегрального керування уможливають цілеспрямовану діяльність із перероблення інформації. Інтегративний підручник з екстремальної професійної педагогіки – підручник керуючого типу, що ґрунтується на психологічних засадах приблизної діяльності.

Концептуально інтегративний підручник становить динамічну систему, що має складні структуру й причинно-наслідкові зв'язки поміж складовими. Така система – процес і результат цілеспрямованої науково-методичної діяльності. З одного боку, це підсистема загальнішої системи (навчального процесу), а з іншого – вона вміщує менш загальні системи (структурні складники підручника).

Для того, аби забезпечити особистісно орієнтоване навчання, активізувати процес розвитку творчого хисту, умінь та навичок застосування здобутих студентами знань для виконання нетрадиційних завдань, необхідно періодично оновлювати зміст освіти, диференціюючи й інтегруючи знання. Це посилює проблему покращання й

структурування змісту підручника. Підручник має слугувати найповнішим джерелом інформації з екстремальної професійної педагогіки і вмещувати весь програмний матеріал.

Відповідно до професійного спрямування інтегративного підручника, теорія й методика фахової освіти в контексті вивчення в закладах вищої освіти конкретних навчальних дисциплін тісно пов'язані з методами навчання екстремальної професійної педагогіки на базі загальнонаукової парадигми. Професійна складова частина у викладанні екстремальної професійної педагогіки завжди посідала чільне місце в освітніх програмах. Фахово спрямоване навчання є складним динамічним процесом взаємозв'язку мети, змісту, методів, форм навчання, діяльності викладача зі студентом тощо. Воно ґрунтується на концепції особистісно-дієвого підходу щодо розвитку пізнавальної активності студента, пов'язаної з вибраним фахом. Фахове спрямування збільшує мотивацію вивчення екстремальної професійної педагогіки та вдосконалює якість підготовки фахівців.

Основними принципами фахової підготовки спеціалістів до діяльності в екстремальних умовах слугують: принципи фахово-екстремального спрямування; індивідуалізації, диференціації та колективної інтеграції; принцип теоретично-практичного зв'язку фахово-екстремальної діяльності; цілісності змістової та процесуальної складників фахово-екстремальної підготовки; принципи доступності, систематичності, неперервності, наступності; принцип надійності; гуманістичного спрямування; психолого-педагогічної цілісності, цілісності екстремального навчання, виховання, розвитку й формування; фахового самовдосконалення; принцип оптимізму; стійкості та впевненості; зворотного зв'язку.

Універсальний принцип у розробці інтегративного підручника – ідея про «ядро» й «оболонку» підручника, коли видання утворюють дві нерівні за обсягом, сутністю та технічним виконанням частини (основна – стабільна, ядро, та менша, рухома, яку можна виймати з книги й замінювати, – оболонка). Необхідно також реалізовувати принцип наступності для підручників на різних навчальних рівнях, передусім між загальноосвітніми та вищими закладами.

Мету й зміст навчання за напрямками узгоджують, розширюючи диференціацію й інтеграцію знань, особистісно орієнтований розвиток та індивідуалізацію навчання, активізуючи процес формування творчого хисту студентів, умінь і навичок застосування здобутих знань для виконання нетипових проблемних завдань.

Взаємозв'язком складників інтегративного підручника передбачено вертикальний та горизонтальний зрізи. Вертикальний зріз показує під-

ручник як систему, основна самостійна одиниця якої – підручник, з притаманними йому типологічними й індивідуальними ознаками. Зазначена система складається з низки підсистем: структури, складників підручника тощо. Горизонтальний зріз підручника як системи виявляє, що її утворюють різні види (вправи з їхніми класифікаціями, тексти тощо).

Висновки і пропозиції. У підручнику з екстремальної професійної педагогіки цілісно відображено систему фахової підготовки до діяльності за екстремальних умов. Вона слугує взаємозумовленим і взаємозалежним послідовно-паралельним поєднанням за завданнями, змістом і цілями як окремих видів підготовки, так і належної підготовки фахівців із НС, умов, організаційних форм, методів, прийомів, педагогічних технологій і засобів, аби сформувані в них навички професійно-екстремальних дій до діяльності в надзвичайних ситуаціях. Структурно методичну систему підготовки фахівців із надзвичайних ситуацій утворює низка комплексів: сукупність цілей, змісту, методик, зв'язків. Підручник з екстремальної професійної педагогіки характерний певними особливостями й функціями. Основне його функціональне призначення – сформувати у студентів навички і вміння, які вони мають здобути завдяки екстремальній педагогіці як основному об'єкту вивчення. Підручник є відображенням фундаментальних основ дисципліни, а для багатоваріантного вивчення тієї чи іншої теми створені навчальні посібники.

Подальші дослідження в цьому напрямі мають на меті виявити практичні умови реалізації теоретичних положень у закладах вищої технічної освіти.

Список використаної літератури:

1. Столяренко А.М. Екстремальная психопедагогика. Москва : ЮНИТИ-ДАНА, 2002. 607 с.
2. Козловський Ю.М. Професійна інтеграція в системі наук про освіту. *Педагогічний альманах* : збірник наук. праць / редкол. В.В. Кузьменко (голова) та ін. Херсон : КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти», 2017. Вип. 34. С. 108–113.
3. Харитонов В.А. Інтегральний підручник. *Педагогіка і психологія*. 1996. № 1. С. 29–38.
4. Ключковська І.М. Структурний метод у формуванні змісту інтегративного підручника для вищої школи. *Педагогіка і психологія професійної освіти*. 2005. № 4. С. 42–50.
5. Ортинський В.Л., Козловський Ю.М. Концептуальні засади підручника педагогіки вищої школи у ВНЗ непедагогічного профілю. *Проблеми інженерно-педагогічної освіти* : зб. наук. пр. / Укр. інж.-пед. академія. Херсон : Вид-во УІПА, 2015. № 48–49. С. 8–15.

6. Козяр М.М. Екстремально-професійна підготовка до діяльності у надзвичайних ситуаціях. Львів : Сполом, 2004. 376 с.
 7. Столяренко А.М. Общая педагогика. Москва : ЮНИТИ-ДАНА, 2006. 479 с.
 8. Сохор А.М. Логическая структура учебного материала. Москва : Педагогика, 1974. 192 с.
 9. Махмутова І.В. та ін. Досвід створення навчального посібника керуючого типу з основ загальної психології. *Медична освіта*. 2003. №2. С. 147–151.
-

Koziar M. Theoretical fundamentals of the integrative manual on extreme professional pedagogy

The article substantiates theoretical fundamentals of the integrative manual on extreme professional pedagogy for training emergency situation specialists. The article confirms timeliness of the problem of development of the integrative manual on extreme professional pedagogy as a basic discipline for future emergency situation professionals, because that kind of institutions mostly use manuals on extreme psychology and extreme psycho-pedagogy, which do not meet the requirements of the pedagogical science. The research identifies contradictories of the approaches to the notion of «extreme pedagogy», because it is often interpreted as the pedagogy of teacher's behavior in extreme situations. Therefore, the authors emphasize that specification of the concept of «extreme professional pedagogy» outlines a new direction of the pedagogical science, securing professional training of the emergency situation specialists. The defined notion is used and described for the first time. The work defines main approaches to creation of an integrative manual (integrative, structured, system, effective, problematic, informative, humanistic and student-focused). The research outlines theoretical fundamentals on composing an integrative manual on extreme professional pedagogy for higher education establishments. The conceptually integrative manual is a dynamic system, which has a complex structure and the cause and effect relations between the components and describes a process and result of the purposeful scientific and methodic activity. Such manual serves as the most complete source of information on extreme professional pedagogy and contains full materials on the course. The key functions of the integrative manual include information, development, communication, motivation, focus, systematization, formation, transformation, education, management, organization, self-education, control, instruction, etc. Variants of the integrative manual consider the actual inequality of elementary training, skills, intellectual potential and comprehensive interests of students. The manual on extreme professional pedagogy has some specific peculiarities and functions, whereas its main intention is to develop knowledge and skills, which should be mastered by students due to the extreme pedagogy as the main object of study.

Key words: professional pedagogy, extreme training, extreme professional pedagogy, manual, concept, integration, integrative manual, higher education establishment, theoretical fundamentals.